

Warszawa, 2017-04-04

Dr hab. inż. Jarosław Gołębiowski, prof. nadz.
Wydział Nauk Ekonomicznych
Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie

Recenzja

Pracy doktorskiej **mgr Huberta Stanisława Łąkowski**
pt. *”Ryzyko działalności gospodarczej w podmiotach sektora produkcji i
przetwórstwa rzepaku w Polsce”*

przygotowanej pod kierunkiem naukowym

Prof. dr. hab. Michała A. Jerzaka,

promotor pomocniczy dr Magdalena Śmiglak-Krajewska

Podstawą prawną wykonania recenzji jest pismo Dziekana Wydziału Ekonomiczno–
Społecznego Uniwersytetu Przyrodniczego w Poznaniu z dnia 20 lutego 2016 r.

Ogólna charakterystyka pracy

W opracowaniu podjęto problem ryzyka działalności gospodarczej oraz metod jego ograniczania w sektorze produkcji i przetwórstwa produktów rolnych na przykładzie rzepaku. Skoncentrowano się głównie na zagadnieniach związanych z ryzykiem cenowym będącym czynnikiem determinującym poziom dochodów zarówno gospodarstw rolnych zajmujących się produkcją surowców, jak i przedsiębiorstw przetwórczych wytwarzających finalne wyroby. Wyniki przeprowadzonych badań przedstawiono w postaci obszernego maszynopisu, który łącznie ze spisem bibliografii i aneksem liczy 274 stron. Recenzowana rozprawa doktorska składa się z wstępu (5 stron), siedmiu rozdziałów zawartych na 200 stronach tekstu, wniosków końcowych (5 stron), bibliografii oraz załączników. We wstępie uzasadniono wybór problematyki badawczej oraz zaprezentowano układ i strukturę rozprawy. W rozdziale pierwszym zaprezentowano założenia metodyczne badań, przedstawiono cele badań i hipotezy badawcze, omówiono zakres podmiotowy i czasowy badań oraz

szczegółowo scharakteryzowano pierwotne i wtórne źródła danych wykorzystane w procesie badawczym i zastosowane w pracy metody badawcze.

W rozdziale drugim przedstawiono kontekst teoretyczny prowadzonych badań. Zwrócono przede wszystkim uwagę na pojęcie i klasyfikację ryzyka w działalności gospodarczej, problem ryzyka działalności gospodarczej w rolnictwie i sektorach agrobiznesu oraz aspekty postrzegania ryzyka w decyzjach gospodarczych. Ważną częścią tego rozdziału są również analizy teoretyczne dotyczące metod pomiaru i oceny ryzyka w działalności gospodarczej. W końcowej części rozdziału pierwszego zaprezentowano przegląd metod ograniczania skutków ryzyka działalności gospodarczej w sektorze produkcji przetwórstwa rzepaku. Omówiono tu administracyjne instrumenty niwelowania niekorzystnych skutków występowania ryzyka cenowego oraz indywidualne metody kontroli ryzyka działalności gospodarczej. Szczególnie obszerne studium stanowi część dotycząca metod indywidualnych. Zawiera ona omówienie fizycznych i finansowych metod kontrolowania poziomu ryzyka wykorzystywanych przez podmioty działające na rynku rolno-żywnościowym. Do metod fizycznej kontroli ryzyka zaliczono poziome i pionowe powiązania integracyjne oraz dywersyfikację produkcji. Do finansowych natomiast różne formy ubezpieczeń, kontrakty terminowe futures oraz kontrakty opcyjne. W końcowej części rozdziału drugiego przedstawiono oddziaływanie zagranicznych rynków giełdowych na produkcję i przetwórstwo rzepaku w Polsce. Rozważania zawarte w rozdziale drugim stanowią usystematyzowanie pojęć wykorzystywanych w dysertacji i podstawę teoretyczną dla badań empirycznych prowadzonych w dalszej części rozprawy.

Kolejny rozdział, o charakterze przeglądowym, zawiera charakterystykę sektora produkcji i przetwórstwa rzepaku. Doktorant przedstawia w nim tendencje rozwojowe i znaczenie sektora produkcji rzepaku na świecie i w krajach UE a następnie charakteryzuje sytuację popytowo-podażową na rynku rzepaku w Polsce. W podobnej konwencji prezentuje również charakterystykę rynku oleju rzepakowego oraz produktów ubocznych przetwórstwa rzepaku, tj. śrutę rzepakową oraz makuchu rzepakowego. Rozważania przedstawione w trzecim rozdziale kończy analiza krajowego rynku biopaliw i biokomponentów pochodzenia rzepakowego.

Kolejne dwa rozdziały (4 i 5) stanowią prezentację wyników analiz empirycznych ryzyka działalności gospodarczej w przedsiębiorstwach sektora produkcji i przetwórstwa rzepaku. W rozdziale czwartym, dokonano identyfikacji i oceny poziomu ryzyka działalności gospodarczej w przedsiębiorstwach funkcjonujących w sektorze produkcji i przetwórstwa rzepaku. Analizą objęto wielkoobszarowe gospodarstwa rolne, zakłady tłuszczowe oraz

przedsiębiorstwa produkcji biopaliw. Ocenę poziomu ryzyka działalności gospodarczej przeprowadzono przy wykorzystaniu wskaźników ekonomiczno-finansowych, które następnie zastosowano do kalkulacji miar ryzyka. Oceniano w tym obszarze ryzyko w zakresie płynności finansowej, zadłużenia, rentowności oraz sprawności zarządzania. Z konstatacji zaprezentowanych w tym rozdziale wynika, że przyczynami wysokiego poziomu ryzyka działalności gospodarczej w podmiotach sektora produkcji i przetwórstwa rzepaku były zmiany cen zarówno surowców jak i produktów finalnych.

W rozdziale piątym pogłębiono analizę ryzyka działalności gospodarczej przez ocenę ryzyka zmienności cen (ryzyka cenowego). W tej części pracy przedstawiono poziom i uwarunkowania zmienności cen surowców rolnych w latach 2000-2015 oraz dokonano oceny poziomu ryzyka cenowego w sektorze produkcji i przetwórstwa rzepaku. Badanie zmienności cen rzepaku w Polsce przeprowadzono na podstawie średnich tygodniowych cen skupu rzepaku dostępnych w Zintegrowanym Systemie Informacji Rynkowej MRiRW za lata 2005-2012. Ocenę ryzyka cenowego na rynkach produktów przetwórstwa rzepaku przeprowadzono na podstawie oceny zmienności cen śruty rzepakowej, oleju rzepakowego oraz makuchu rzepakowego. Z przeprowadzonych analiz wynika, że na rynku rzepaku i jego przetworów występowały okresy podwyższonej zmienności cen szczególnie w latach 2008-2009 i 2011.

Rozdział szósty został poświęcony identyfikacji sposobów ograniczania skutków występowania ryzyka działalności gospodarczej w badanych podmiotach. Dokonano tego przez omówienie wyników badań ankietowych przeprowadzonych w 2012 r. wśród 135 gospodarstw rolnych z województwa wielkopolskiego i kujawsko-pomorskiego i badań ankietowych przeprowadzonych w przedsiębiorstwach przemysłu tłuszczowego (w latach 2012-2013). Doktorant w tej części pracy przedstawił sposoby ograniczania ryzyka działalności gospodarczej przez gospodarstwa rolne oraz przedsiębiorstwa przemysłu tłuszczowego. Kończącym etapem analiz prowadzonych w rozdziale 6 było przedstawienie rachunku symulacyjnego dotyczącego strategii asekuracji producentów rzepaku w Polsce przy wykorzystaniu kontraktów terminowych na rzepak z rynku Euronext-Matiff oraz giełdy ICE Futures Canada. Autor dochodzi do ciekawych konstatacji, że polscy producenci rzepaku nie mogą w pełni efektywnie wykorzystywać instrumentów zagranicznych rynków terminowych do zabezpieczenia cen rzepaku na rynku gotówkowym w Polsce. Jako przyczynę tego wskazuje na zróżnicowane warunki ekonomiczno-polityczne.

W rozdziale 7 przedstawiono zagadnienie transmisji cen i ryzyka w łańcuchu marketingowym rzepaku. Skupiono się na analizie przepływu impulsów cenowych oraz ryzyka między ogniwem produkcji rzepaku i ogniwem przetwórstwa.

W ostatniej części pracy przedstawiono podsumowanie wyników badań dotyczących ryzyka działalności gospodarczej w podmiotach produkcji i przetwórstwa rzepaku w postaci wniosków końcowych.

Ocena doboru tematu, celów pracy oraz sformułowania hipotez badawczych

Recenzowana rozprawa podejmuje problematykę ryzyka działalności gospodarczej oraz metod jego ograniczania w sektorze produkcji i przetwórstwa rzepaku. Obserwowany w ostatnich kilkunastu latach wzrost wykorzystania oleju rzepakowego w produkcji biopaliw spowodował, że sektor produkcji rzepaku w Polsce stał się częścią nie tylko światowego rynku rzepaku ale również globalnego rynku paliw. Z drugiej strony w ostatnich latach, wskutek oddziaływania wielu czynników ekonomicznych i pozaekonomicznych istotnie wzrosła zmienność cen surowców rolnych, wpływając tym samym na poziom ryzyka działalności gospodarczej w produkcji rolniczej. Przewidywanie poziomu ryzyka cenowego jest niezwykle trudne, gdyż na jego poziom wpływa wiele różnorodnych czynników, a w tym szczególnie istotne jest powiązanie krajowego rynku rolnego z rynkiem światowym oraz procesy liberalizacji handlu artykułami rolno-żywnościowymi.

W tym kontekście jako ważne z teoretycznego i praktycznego punktu widzenia należy ocenić zagadnienie rozpoznana poziomu ryzyka działalności gospodarczej, a także identyfikacji możliwych sposobów jego ograniczania w sektorze produkcji i przetwórstwa rzepaku. W mojej ocenie podjęta w rozprawie problematykę należy ocenić pozytywnie z punktu widzenia jej aktualności i ważności naukowej. Podjęte zagadnienie jest niezwykle złożone, obejmuje bowiem ocenę kształtowania się relacji ekonomicznych między różnymi sektorami gospodarki. Relacje te to m.in. zależności między sektorem rolnym i sektorem przemysłu tłuszczowego oraz produkcji paliw. Wybrany przez mgr Huberta Łąkowskiego problem naukowy i obszar badawczy jest niezwykle interesujący, bardzo ambitny i wskazuje na dobre rozeznanie Doktoranta w aktualnych problemach ryzyka działalności gospodarczej w sektorach produkcji i przetwórstwa rzepaku.

Celem głównym pracy była *„identyfikacja oraz ocena poziomu ryzyka działalności gospodarczej, a także określenie stopnia przenoszenia tego ryzyka pomiędzy podmiotami w łańcuchu produkcyjnym sektora produkcji i przetwórstwa rzepaku”*

W pracy zostało ponadto sformułowane 5 celów szczegółowych (częstkowych):

- *Identyfikacja stanu sektora biopaliw oraz jego udziału w rozwoju krajowej produkcji rzepaku, określenie teoretycznych przesłanek rozwoju sektora biopaliw;*
- *Ocena poziomu ryzyka działalności gospodarczej w wielkoobszarowych przedsiębiorstwach rolnych, przedsiębiorstwach przemysłu tłuszczowego oraz przedsiębiorstwach produkcji biopaliw i biokomponentów;*
- *Ocena poziomu ryzyka cenowego na rynku rzepaku oraz produktów jego przetwórstwa;*
- *Identyfikacja rynkowych instrumentów stabilizacji cen i ograniczania ryzyka wśród gospodarstwa rolnych oraz krajowych przedsiębiorstw przemysłu tłuszczowego;*
- *Analiza transmisji cen oraz wskazanie zależności w zakresie przenoszenia ryzyka pomiędzy poszczególnymi ogniwami łańcucha produkcyjnego sektora produkcji i przetwórstwa rzepaku.*

W rozprawie przyjęto dwie hipotezy badawcze w następującej postaci:

1. *W krajowym sektorze produkcji i przetwórstwa rzepaku występuje duża ekspozycja podmiotów na ryzyko działalności gospodarczej, w tym ryzyko cenowe, a podmioty te w sposób niedostateczny stosują metody ograniczania skutków występowania tego ryzyka.*
2. *Poziom ryzyka działalności gospodarczej w podmiotach występujących w różnych ogniwach łańcucha produkcji i przetwórstwa rzepaku, ma wpływ na wielkość tego ryzyka w podmiotach znajdujących się w pozostałych jego ogniwach.*

Przedstawione cele badań nie budzą wątpliwości. Wskazują na ambitne zamierzenia doktoranta. W moim przekonaniu poprawne jest również sformułowanie hipotez badawczych. Dyskusyjna jest może jedynie konstrukcja hipotezy pierwszej. Zawiera ona dwa naukowe przypuszczenia - pierwsze dotyczące poziomu ekspozycji podmiotów na ryzyko w sektorze rzepaku i drugie dotyczące niedostatecznego zakresu wykorzystywania metod ograniczania skutków ryzyka przez podmioty gospodarcze. Wydaje się, że z punktu widzenia większej przejrzystości można byłoby przyjąć 3 hipotezy definiujące przypuszczenia badawcze, które poddane zostały weryfikacji empirycznej.

Ocena metod i zastosowanych narzędzi badawczych

Teoretyczne elementy recenzowanej rozprawy zostały przygotowane na podstawie studiów literatury zarówno polskiej jak i zagranicznej. W trakcie badań literaturowych wykorzystano 167 pozycji bibliograficznych, na które złożyły się publikacje książkowe i artykuły naukowe dotyczące poruszanej w pracy problematyki ryzyka działalności gospodarczej, w tym szczególnie w sektorze produkcji i przetwórstwa rzepaku. W pracy wykorzystano także akty prawne oraz źródła internetowe. Materiał empiryczny badań stanowiły dane pozyskane ze źródeł wtórnych i pierwotnych. Dane wtórne pochodziły z GUS, Zintegrowanego Systemu Rolniczej Informacji Rynkowej MRiRW, IERiGŻ-PIB, Urzędu Regulacji Energetyki oraz wielu innych krajowych i międzynarodowych instytucji związanych z sektorem produkcji i przetwórstwa rzepaku. Do oceny poziomu ryzyka cenowego oraz transmisji cen i ryzyka wykorzystano szeregi czasowe zbudowane na podstawie tygodniowych notowań cen rzepaku i produktów jego przerobu z ZSRIR MRiRW, PKN Orlen, giełd towarowych Euronext –Matif oraz ICE. Podstawą źródłową pracy były również sprawozdania finansowe podmiotów funkcjonujących w sektorze produkcji i przetwórstwa rzepaku. Raporty te pochodziły z bazy Info Veriti i dotyczyły 21 wielkoobszarowych przedsiębiorstw rolnych, 9 przedsiębiorstw przemysłu tłuszczowego oraz 4 przedsiębiorstwa produkcji biopaliw i biokomponentów. Kryteria doboru tych podmiotów zostały przedstawione w części 1.2. Zakres badań.

Dane pierwotne wykorzystane w rozprawie pochodziły z rozbudowanych formularzy ankietowych (62 pytania). Badaniami ankietowymi objęto gospodarstwa rolne – producentów rzepaku z województwa wielkopolskiego oraz kujawsko- pomorskiego. Mimo obszernego omówienia w pracy zagadnienia zakresu badań trudno jednoznacznie określić liczbę podmiotów objętych badaniami (do których skierowano ankietę) oraz liczbę podmiotów, które udzieliły odpowiedzi na pytania (liczbę wypełnionych ankiet). Nie jest również jasne jaką technikę badawczą zastosowano. Raz używa się określenia badania ankietowe, a w innym przypadku wywiad bezpośredni.

W ocenie tego aspektu pracy na szczególne wyróżnienie zasługuje rzetelny i usystematyzowany przegląd literatury zgodny z przyjętą przez Doktoranta tematyką oraz wykorzystanie wielu różnorodnych źródeł danych pierwotnych i wtórnych. Mankamentem jest mało czytelne przedstawienie metodyki pozyskania danych pierwotnych.

Do oceny ryzyka działalności gospodarczej w podmiotach sektora produkcji i przetwórstwa rzepek w Polsce zastosowano różne metody i modele. W analizie ryzyka działalności gospodarczej w przedsiębiorstwach przemysłu tłuszczowego i wielkoobszarowych gospodarstwach rolnych zastosowano metodykę finansowej analizy wskaźnikowej oraz metody statystyki opisowej. W analizie ryzyka cenowego posłużono się modelami sezonowości i modelami klasy GARCH. W badaniu transmisji cen i ryzyka wykorzystano modelowanie zależności przyczynowej w sensie Grangera dla szeregów opisanych modelem GARCH – test Cheunga i Ng. W pracy zastosowano także rachunek symulacyjny dla określenia efektywności strategii wykorzystania instrumentów pochodnych w ograniczaniu ryzyka cenowego na krajowym rynku rzepek. Wszystkie wykorzystane metody i modele statystyczne zostały szczegółowo opisane na stronach 20-30. Wydaje się, że w niektórych przypadkach opis ten jest zbędny, tak jak w przypadku wskaźnika struktury, przyrostu względnego, czy indeksów indywidualnych. Są to powszechnie znane miary statystyczne i bez straty dla jakości opisu można by było ich prezentację pominąć.

Przyjęte w pracy metody badawcze oceniam generalnie pozytywnie. Są one wystarczające do realizacji założonego celu głównego i weryfikacji przyjętych hipotez badawczych. Wysoko oceniam usystematyzowanie zastosowanych w pracy metod w postaci rys 1.3 na stronie 19, który prezentuje obszary badań, cele i zastosowane metody.

Reasumując, mimo zgłoszonych uwag część metodyczną pracy uznaję za poprawną.

Ocena układu, wartości naukowej i oryginalności rozprawy

Strukturę pracy generalnie oceniam pozytywnie. Recenzowana rozprawa posiada standardowy układ, w którym występuje wstęp, część metodyczna, teoretyczne aspekty ryzyka w działalności gospodarczej, ze szczególnym uwzględnieniem ryzyka w produkcji i przetwórstwie rzepek (rozdział 2) oraz charakterystyka poszczególnych segmentów rynku rzepek i jego przetworów dokonana w przekroju krajowym i międzynarodowym (rozdział 3). Rozdziały te stanowią solidną podstawę do badań empirycznych, których wyniki zostały zaprezentowane w rozdziałach 4, 5, 6 i 7. Ogólnie układ pracy jest uporządkowany, logiczny i spójny w zakresie struktury, głównie z punktu widzenia kolejności poruszanych problemów. Właściwie dobrane są proporcje między częścią metodyczną, teoretyczną i empiryczną rozprawy. Pracę kończą wnioski wynikające z przeprowadzonych analiz.

Należy podkreślić, iż założony cel oraz zadania badawcze zostały zrealizowane. Za znaczące osiągnięcie Doktoranta, które jest istotne z punktu widzenia rozwoju wiedzy na

temat ryzyka działalności gospodarczej w podmiotach sektora produkcji i przetwórstwa rzepaku należy uznać:

- Zwrócenie uwagi, że sektor biopaliw miał znaczący udział w rozwoju rynku rzepaku w Polsce. Przeprowadzone badania potwierdzają, istotną korelację między krajową produkcją oleju rzepakowego a produkcją biodiesla.
- Przeprowadzenie analizy poziomu ryzyka działalności gospodarczej na podstawie wielkości i zmienności wskaźników ekonomiczno-finansowych przedsiębiorstw produkcji i przetwórstwa rzepaku.
- Określenie i ocenę zmienności cen i poziomu ryzyka cenowego na rynku rzepaku i jego przetworów w latach 2005-2013.
- Identyfikację rynkowych instrumentów stabilizacji cen i ograniczania ryzyka w gospodarstwach rolnych oraz przedsiębiorstwach przemysłu tłuszczowego.
- Określenie możliwości wykorzystania i efektywności strategii asekuracyjnych producentów i przetwórców rzepaku wykorzystujących towarowe instrumenty pochodne.
- Określenie mechanizmów transmisji cen i ryzyka w łańcuchu marketingowym rzepaku.

Podsumowując ocenę merytoryczną przedstawionej rozprawy stwierdzam, że Doktorant przedstawił interesującą koncepcję badawczą, spełniającą standardy rozprawy doktorskiej i zrealizował postawione na wstępie cele badawcze.

Ocena strony formalnej i edytorskiej

Zastosowana terminologia, przejrzystość tekstu i rozdziałów pracy, poprawność językowa nie budzą zastrzeżeń. Poprawnie zastosowano odwołania źródłowe i spis bibliografii. Należy jednak zwrócić uwagę na brak staranności i jednolitości przy redakcji odwołań bibliograficznych. W wielu przypadkach występuje tylko nazwisko autora i rok wydania, a brak jest strony przywoływanego tekstu (np. na s. 35, s. 39, s. 41, s. 44, s. 46, s. 47, s. 52).

Brak precyzji w opisie źródeł rysunków i tabel. Stosowano m.in. formułę: *Opracowanie własne na podstawie* i tu podawano ... *danych FAO, danych GUS, danych MRiRW...* itp. Należałoby podać stronę internetową lub dokładny tytuł publikacji z których korzystano. Podane w ten sposób dane źródłowe uniemożliwiają czytelnikowi dotarcie do tych źródeł.

Nie umniejsza to oczywiście wartości treści merytorycznych, jednak należałoby zwrócić na to uwagę przy ewentualnej publikacji wyników badań.

Wnioski końcowe

Reasumując stwierdzam, że oceniana rozprawa doktorska jest interesującym studium badawczym. Uwzględniając wartość naukową i formalną, stwierdzam, że rozprawa doktorska mgr Huberta Stanisława Łąkowskiego, pt. *Ryzyko działalności gospodarczej w podmiotach sektora produkcji i przetwórstwa rzepaku w Polsce*, stanowi oryginalne rozwiązanie problemu naukowego i spełnia wymogi stawiane rozprawom doktorskim określone w Ustawie o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki z dnia 14 marca 2003 r. wraz z późniejszymi zmianami (Dz.U. 2003 nr 65 poz. 595 z późniejszymi zmianami). Do przedstawienia takiego stanowiska upoważniają mnie następujące argumenty:

- ważność i aktualność podjętej w rozprawie tematyki,
- spójny układ pracy,
- wartościowy, przeprowadzony przez Doktoranta, przegląd literatury dotyczący analizowanego problemu,
- odpowiedni dobór metod i narzędzi badawczych oraz przejrzysty opis zastosowanej w pracy metodyki,
- rzetelne i obszerne przedstawienie wyników analiz oraz poprawne formułowanie uogólnień dotyczących ryzyka działalności gospodarczej w sektorze produkcji i przetwórstwa rzepaku.

W rozprawie występują pewne elementy dyskusyjne oraz drobne błędy techniczne, jednak jako całość rozprawa doktorska Pana mgr Huberta Stanisława Łąkowskiego jest opracowaniem naukowym, które spełnia wymogi pracy promocyjnej na stopień doktora. Wnoszę więc o dopuszczenie recenzowanej rozprawy do publicznej obrony.